

AGNIESZKA SOBALA-GWOSDZ

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

Siła i zasięg przestrzenny oddziaływania Rzeszowa jako głównego ośrodka regionalnego Polski Południowo-Wschodniej

Abstract: Strength and Sphere of Influence of Rzeszów as a Major Urban Centre of South-Eastern Poland. On the basis of extensive empirical research, the author delimited the sphere of influence of Rzeszów (the capital of Podkarpackie Region). The area on which Rzeszów exerts strongest influence covers 39 communities inhabited by 616 thousand of people (including Rzeszów), what constitutes 29% of the entire population of Podkarpackie Region. The spatial range of the higher rank functions of Rzeszów is limited to the area of Podkarpackie Region and adjacent powiaty (districts) of neighboring regions.

1. Cel i metody opracowania

W ciągu ostatnich lat coraz więcej w literaturze mówi się o metropoliach i strefach metropolitalnych w Polsce (zob. Goryszewski i in. 1998; Ilnicki 2003; Szmytkowska 2003; Makieła 2006). Wiele miast, głównie ze względów prestiżowych aspiruje do miana ośrodka metropolitalnego. O miano metropolii walczą nie tylko wielkie, ale i średnie miasta – stolice województw. W polskiej praktyce za wielkość graniczną obszaru metropolitalnego, a więc miasta centralnego wraz z jego strefą metropolitalną, przyjmuje się co najmniej 500 tys. osób. (*Ustawa o planowaniu* 2003; Jałowiecki 1999; Markowski, Marszał 2006). Jest to także graniczna wartość ustalona według statutu METREX-u, organizacji skupiającej metropolie Europy.

Według Unii Metropolii Polskich w Polsce mamy tylko jedną metropolię – Warszawę, natomiast jedenaście miast określanych jest jako submetropolie. Taką samą liczbę ośrodków metropolitalnych podaje *Zaktualizowana Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju* (2005), gdzie wyróżniono 9 obszarów metropolitalnych i trzy potencjalne. Wśród tych ostatnich znajduje się

Rzeszów. Stolicę woj. podkarpackiego za potencjalną metropolię uważają również Marszał i Markowski (2006), jednak miasto znalazło się w ostatniej grupie pod względem rozwoju funkcji metropolitalnych. Dlatego zanim zaczniemy mówić o Rzeszowie jako metropolii i dyskutować granice jego obszaru metropolitalnego, należy zbadać, jaka jest rzeczywista siła i zasięg oddziaływania funkcji wyższego rzędu zlokalizowanych w stolicy woj. podkarpackiego.

Celem opracowania jest określenie pozycji Rzeszowa w Polsce Południowo-Wschodniej, wyznaczenie jego strefy codziennych dojazdów (*daily urban system*), zasięgu jego oddziaływania jako ośrodka akademickiego i władzy gospodarczej. Na siłę Rzeszowa i jego ewentualnej strefy metropolitalnej należy również popatrzeć z punktu widzenia procesów globalizacji gospodarki, ujętych operacyjnie jako rozmieszczenie i wielkość bezpośrednich inwestycji zagranicznych w nowe placówki i zakłady (tzw. *greenfield*). Procesy globalizacji uznawane są za główną determinantę rozwoju metropolii w obecnym czasie (Maik 2003; Parysek 2003; Zborowski 2005), natomiast podmioty, które pełnią zarówno funkcje globalne i lokalne są najistotniejszymi elementami z punktu widzenia obszaru metropolitalnego i jego struktury funkcjonalnej (Makieła 2006).

Podstawową bazą źródłową opracowania są kilkuletnie badania prowadzone przez autorkę w Zakładzie Rozwoju Regionalnego Instytutu Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ. Strefę codziennych dojazdów do Rzeszowa wyznaczono dwiema metodami: ciążeniami do liceów ogólnokształcących oraz liczbą połączeń i czasem dojazdu środkami komunikacji publicznej. Zebrano dane o miejscu zamieszkania uczniów 199 liceów ogólnokształcących z całego obszaru woj. podkarpackiego (125 szkół) oraz z powiatów przyległych innych województw¹. Liczbę mieszkańców ciążących do danego ośrodka obliczono przez proporcjonalne podzielenie ludności danej gminy zgodnie z proporcją uczniów pobierających naukę w danym ośrodku ciążenia w roku szkolnym 2003/2004. Opierając się na rozkładach jazdy wszystkich przewoźników publicznych i prywatnych operujących w woj. podkarpackim ustalono dla każdej miejscowości regionu kierunki ciążenia komunikacyjnych. Dla określenia siły ciążenia do poszczególnych ośrodków miejskich wykorzystano model potencjału (Chojnicki 1999), zakładając że ciążenia będą pozytywnie zależeć od wielkości miejscowości przyciągającej i możliwości połączeń (liczba kursów), a negatywnie od odległości wyrażonej w badaniach

¹ Uzyskano dane niemal kompletnej populacji uczniów, ponieważ tylko jedno liceum ogólnokształcące w województwie nie udostępniło autorce danych.

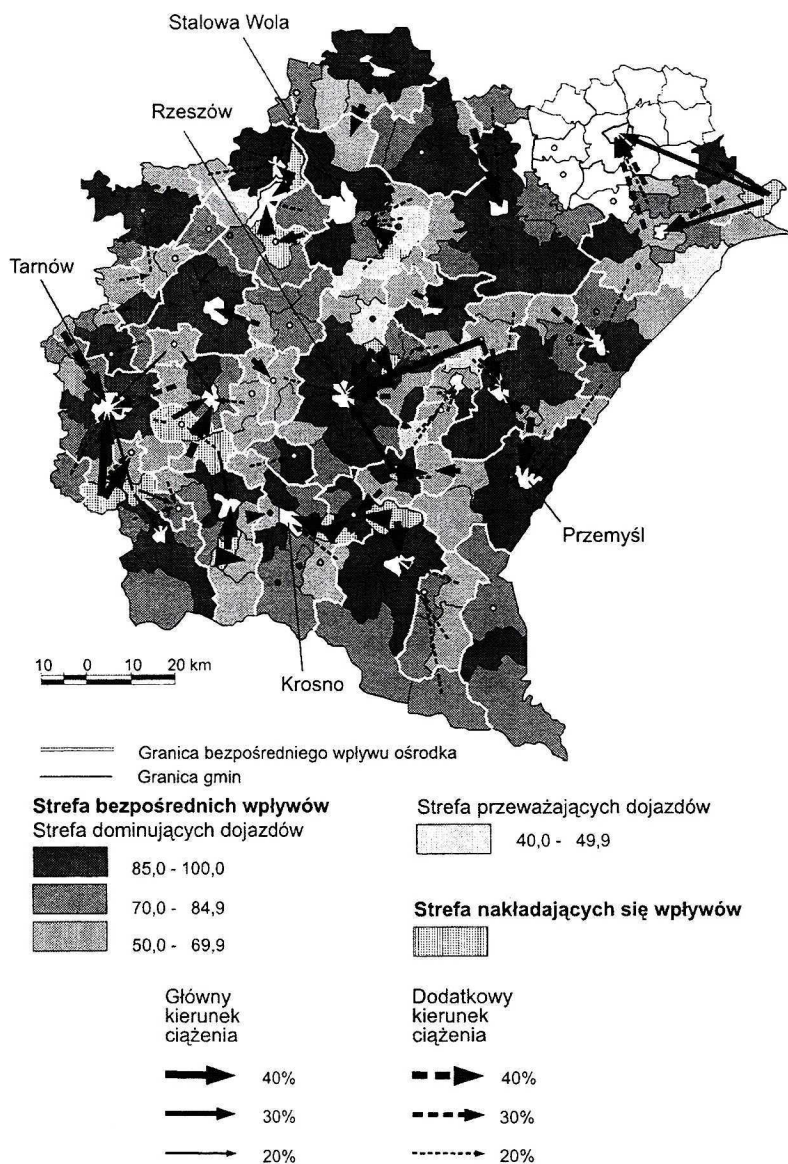
czasem dojazdu. Szczegółową metodykę wyliczenia wymienionych ciężarów można znaleźć w pracy autorki (Sobala-Gwosdz 2005a).

Zasięg oddziaływania Rzeszowa jako ośrodka akademickiego określono za pomocą miejsca zamieszkania studentów rzeszowskich uczelni w roku akademickim 2003/2004. Pozyskano dane dla wszystkich szkół wyższych działających w Rzeszowie.

Analizując siłę oddziaływania Rzeszowa jako ośrodka władzy gospodarczej posłużono się faktycznym miejscem prowadzenia działalności przez średnie i duże firmy zarejestrowane w Rzeszowie. Podstawą źródłową identyfikacji tych firm była baza danych firmy Hoppenstadt Bonnier, zawierająca szczegółowe informacje o ponad 70 tys. przedsiębiorstwach działających w Polsce, rejestr REGON oraz kwerenda stron internetowych firm. Porównując znaczenie Rzeszowa na tle innych miast wykorzystano informacje o wielkości przychodów dla 2000 największych polskich przedsiębiorstw zestawione przez dziennik *Rzeczpospolita* (tzw. *Lista 2000*). Szczegółowe dane o wielkości bezpośrednich inwestycji zagranicznych *greenfield* oparto na danych zebranych przez zespół Zakładu Rozwoju Regionalnego Instytutu Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ w trakcie realizowanych projektów badawczych dotyczących wielkości i struktury inwestycji zagranicznych w woj. podkarpackim i małopolskim (zob. Domański i in. 2006; Sobala-Gwosdz i in. 2006).

2. Wyznaczenie przestrzennego zasięgu oddziaływania Rzeszowa

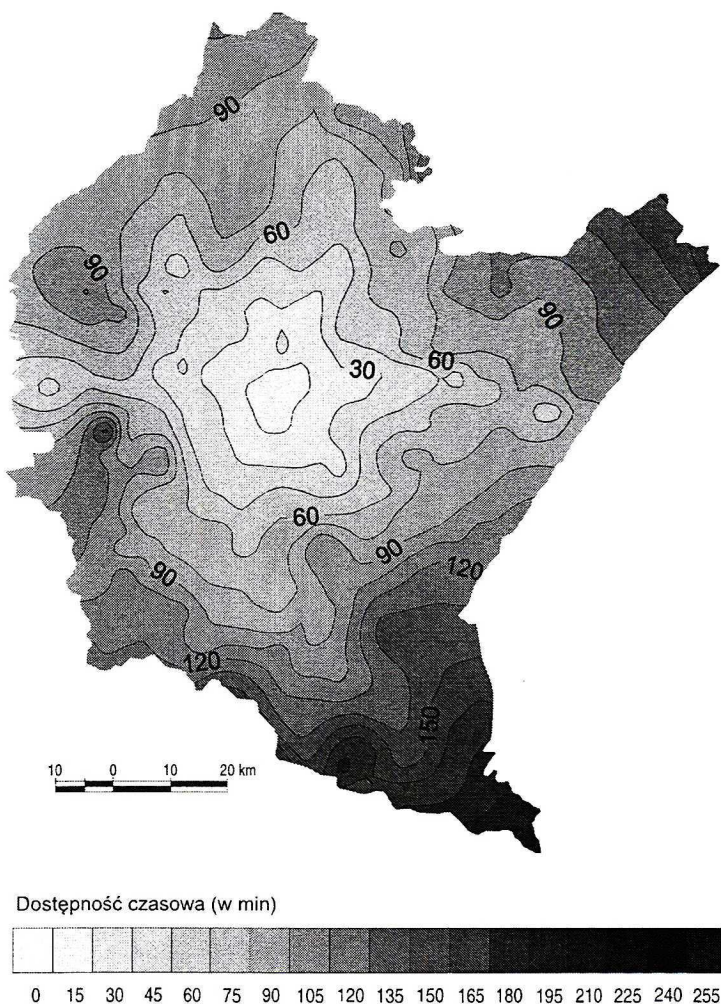
Strefa codziennych dojazdów do Rzeszowa obliczona ciężarami uczniów ogólnokształcących obejmuje, nie licząc samego miasta 200 tys. osób. Podobną wartość – 210 tys. – uzyskano metodą ciężarów komunikacyjnych. Warto zwrócić uwagę, że pierwsza metoda pokazuje ciężary faktyczne (realizacja usługi, w tym przypadku edukacyjnej w Rzeszowie), a druga ciężary potencjalne (możliwość skorzystania z połączenia). Zasięg wpływów Rzeszowa jest modyfikowany przez ośrodki subregionalne woj. podkarpackiego, tj. Krosno, Jarosław, Stalową Wolę czy Mielec, jak i niewiele mniejszy pod względem liczby ludności od Rzeszowa – Tarnów. Zasięg i siła bezpośredniego oddziaływania Rzeszowa są większe na słabiej rozwiniętych obszarach woj. podkarpackiego – na północy i wschodzie, natomiast na południu i zachodzie są ograniczone przez silne ośrodki miejskie, głównie Krosno i Tarnów (ryc. 1).

Ryc. 1. Zasięg oddziaływania miast woj. podkarpackiego oraz miast powiatów przyległych według miejsca zamieszkania uczniów liceów ogólnokształcących w 2003 r.

Źródło: Sobala-Gwosdz (2005a).

Dostępność komunikacyjna do danego miasta wpływa na poziom rozwoju społecznego i gospodarczego zaplecza. W obrębie ekwidystanty 30 min dojazdu do Rzeszowa mieszka 277 tys. osób, a ekwidystanty 60 min – 575 tys. osób (ryc. 2). Dlatego po wyznaczeniu strefy bezpośredniego oddziaływania Rzeszowa interesujące jest pytanie, czy w strefie tej są widoczne pozytywne

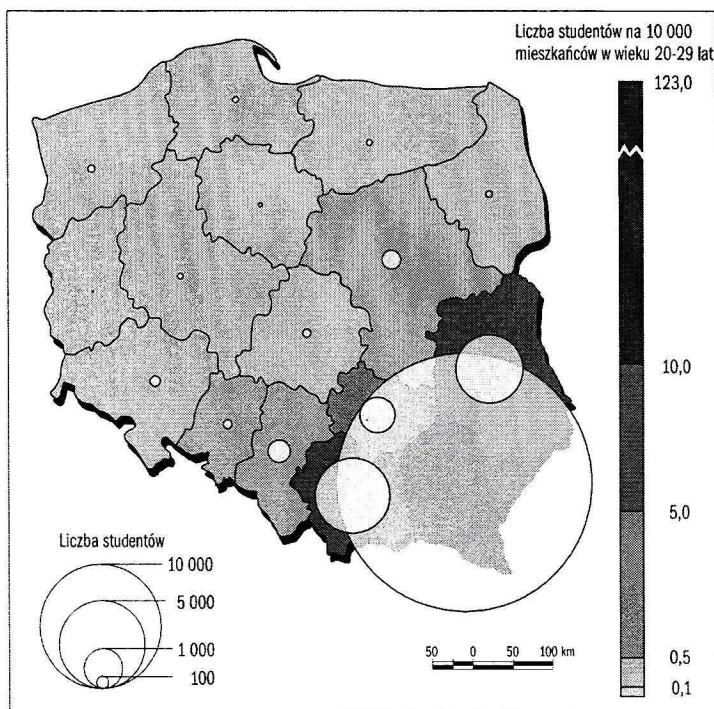

Ryc. 2. Dostępność czasowa komunikacją publiczną do Rzeszowa (w min)

Źródło: Badania własne.

efekty oddziaływania. Opierając się na zmianach w poziomie rozwoju gmin woj. podkarpackiego w latach 1990-2002 zauważono, że szczególnie w najbliższym pierścieniu gmin otaczających miasto odnotowano wysoki poziom życia na koniec 2002 r., jak i ponadprzeciętną pozytywną dynamikę jego zmian w skali województwa w ciągu ostatnich 12 lat. Gminy te odnotowują również ponadprzeciętne dodatnie saldo migracji (zob. Smętkowski 2005 za *Zaktualizowaną Koncepcję Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2005*; Sobala-Gwosdz 2005a). Słabsza dostępność do Rzeszowa z kierunku południowo-wschodniego znajduje odzwierciedlenie w niższym poziomie życia i rozwoju gospodarczego na tym obszarze.

Zasięg instytucji wyższego rzędu zlokalizowanych w Rzeszowie jest znacznie większy niż strefa codziennych dojazdów do miasta. W zakresie funkcji akademickich, Rzeszów ma niekwestionowaną pozycję w woj. pod-

Ryc. 3. Obszar oddziaływania Rzeszowa jako ośrodka szkolnictwa wyższego w skali krajowej

Źródło: Badania własne.

karpackim. Obserwowany jest także wpływ tego ośrodka na obszarze województw sąsiednich, zwłaszcza lubelskiego i małopolskiego (ryc. 3). Ciężenia z pozostałych obszarów Polski do Rzeszowa są niewielkie. Przyglądając się zasięgowi i sile oddziaływania rzeszowskiego ośrodka akademickiego obserwujemy podobną zależność, jak w przypadku jego bezpośredniej strefy oddziaływania. Zasięg i siła oddziaływania miasta jest większa na terenie słabiej rozwiniętego woj. lubelskiego. W woj. małopolskim, na skutek konkurencji głównego ośrodka ponadregionalnego Polski Południowej – Krakowa, oddziaływanie Rzeszowa ogranicza się do części wschodniej tego regionu (ryc. 4). Wpływ Rzeszowa w woj. świętokrzyskim byłby o wiele większy, gdyby istniało więcej połączeń mostowych przez Wisłę². W obrębie samego woj. podkarpackiego obszar największego oddziaływania rozciągnięty jest południkowo, co nawiązuje do rozmieszczenia konkurencyjnych ośrodków szkolnictwa wyższego i lokalnych połączeń komunikacyjnych. Wschodnia strefa silnego oddziaływania Rzeszowa jest silnie zredukowana i tam też znajduje się najwięcej gmin, które pod względem szkolnictwa ciążą do Jarosławia, gdzie znajduje się drugi pod względem liczby studentów ośrodek akademicki w regionie.

Opierając się na wynikach trzech zaprezentowanych metod stworzono syntetyczną mapę strefy najsilniejszego oddziaływania i wpływów wielkomiejskich Rzeszowa (ryc. 5), który może być w przyszłości strefą metropolitalną Rzeszowa. Obejmuje ona 38 gmin, w obrębie których zamieszkuje 456 tys. osób, co stanowi 22% mieszkańców woj. podkarpackiego. Wraz z mieszkańcami Rzeszowa obejmuje 616 tys. mieszkańców, co stanowi 29% populacji województwa (tab. 1). Strefa ta dodatkowo jest wewnętrznie zróżnicowana pod względem siły ciężarów. Należy zwrócić uwagę, że strefy te nie pokrywają się z podziałem administracyjnym na poziomie powiatowym, który bywa wykorzystywany do wyznaczania stref oddziaływania miast i obszarów metropolitalnych.

Kolejnym istotnym zagadnieniem mówiącym, o metropolitalności Rzeszowa i jego strefy oddziaływania jest rozmieszczenie inwestycji zagranicznych *greenfield*, interpretowanych jako miernik włączenia regionu w procesy umiędzynarodowienia gospodarki i jego atrakcyjności gospodarczej. Na ryc. 6 przedstawiono rozmieszczenie i wielkość inwestycji zagranicznych *greenfield* w woj. podkarpackim i małopolskim na koniec 2005 r. Widoczna jest słaba pozycja Rzeszowa i jego strefy bezpośredniego oddziaływania, która

² Obecnie woj. podkarpackie ma jedną przeprawę mostową przez Wisłę w Nagnajowie koło Tarnobrzega. Ogranicza to nie tylko oddziaływanie Rzeszowa, ale i innych miast w północno-wschodniej części województwa, głównie Mielca (Sobala-Gwosdz 2005b).

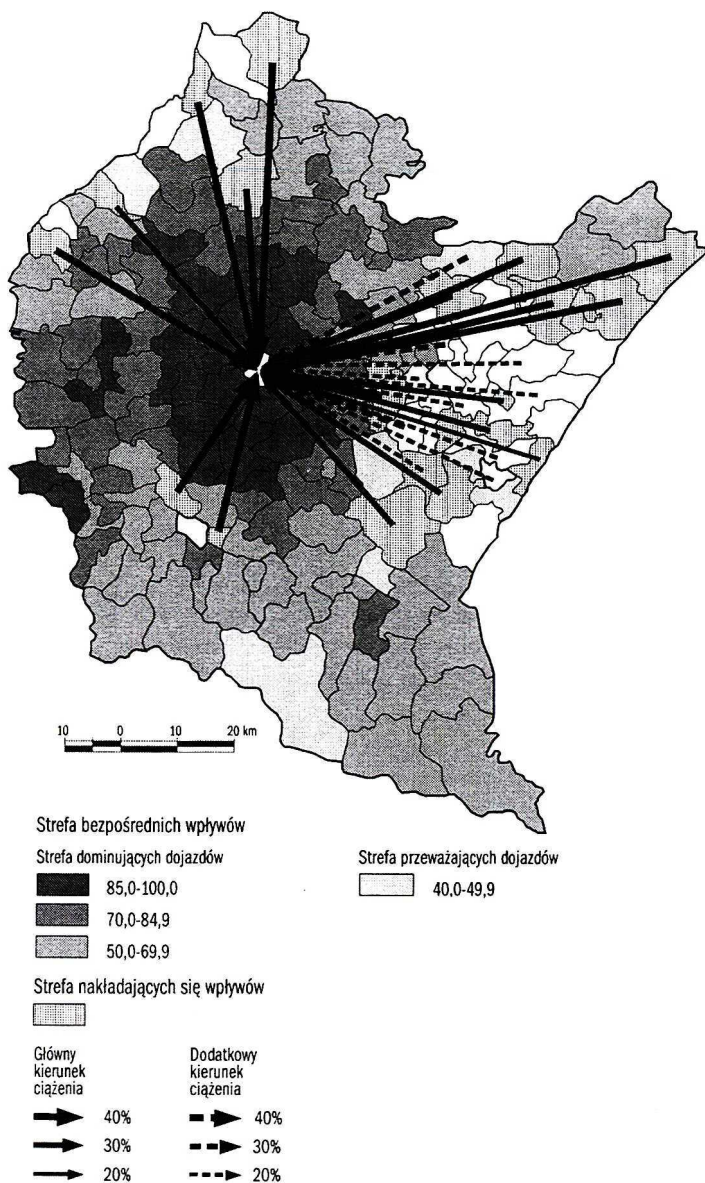
nie wyróżnia się w regionie, w przeciwieństwie do metropolii krakowskiej i jej strefy metropolitalnej. Na terenie woj. podkarpackiego Rzeszów przegrywa z ośrodkami przemysłowymi jego północnej części: Mielcem i Stalową Wolą, gdzie duże inwestycje przemysłowe przyciągnęły funkcjonujące tu specjalne strefy ekonomiczne. Rzeszów pozyskał natomiast więcej inwestycji niż Tarnów i Nowy Sącz, a także ośrodki subregionalne polifunkcyjne woj. podkarpackiego, tj. Krosno, Dębica, Jarosław czy Przemyśl. W przypadku

Tabela 1

Potencjalna strefa metropolitalna Rzeszowa według różnych delimitacji

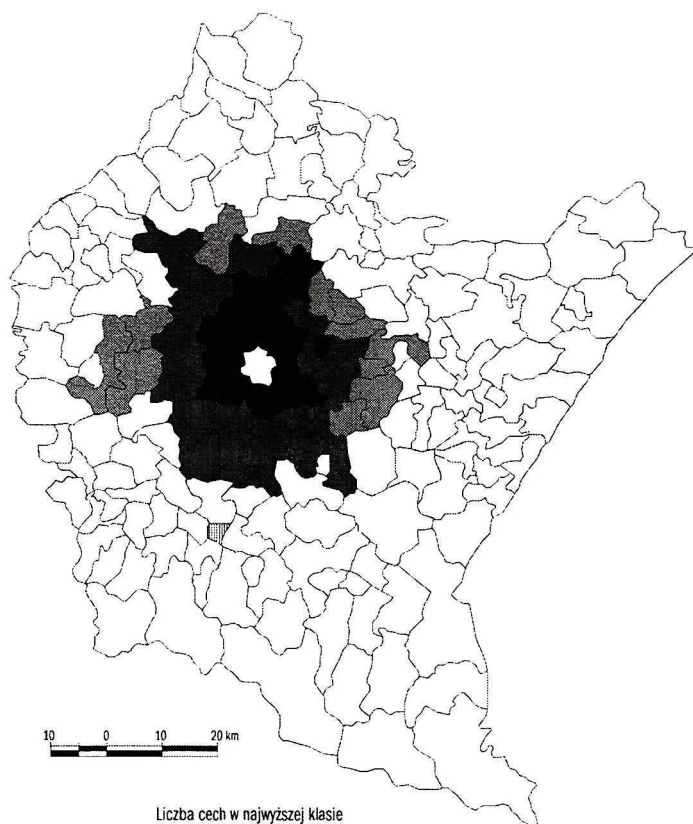
Rzeszowska strefa metropolitalna	Metoda delimitacji	Liczba ludności w 2005 r. w tys.	Odsetek liczby ludności województwa	Liczba gmin	Liczba powiatów (w tym objętych częściowo)
Porozumienie partnerskie 7 powiatów (Rzeszów, rzeszowski, łańcucki, kolbuszowski, ropczycko-sędziszowski, strzyżowski, dębicki)	na podstawie podpisanego porozumienia z marzałkiem i prezydentem Rzeszowa (podstawowa jednostka powiat)	737,2	35,1	45	7
Sobala-Gwosdz	na podstawie ciężar do szkół licealnych, szkół wyższych, dostępności czasowej do Rzeszowa do 60 min (podstawowa jednostka gmina)	616,0	29,4	38	7 (5)
Unia Metropolii Polskich	grupa powiatów skupionych wokół miasta centralnego (podstawowa jednostka powiat)	604,7	28,8	38	6
Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju	na podstawie liczby ludności oraz poziomu i dynamiki rozwoju terenów przyległych do miasta rdzeniowego	428,0	20,4	15	4 (3)
Podkarpackie Biuro Planowania Przestrzennego	na podstawie metodologii Smętkowskiego (2005) za Koncepcją Przestrzennego Zagospodarowania Kraju	265,3	12,6	7	2 (1)
		314,4	15,0	10	3 (2)
		448,2	21,4	17	5 (4)

Źródło: Opracowanie własne.

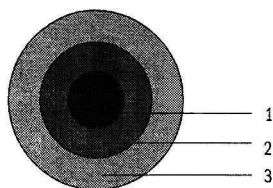

Ryc. 4. Zasięg oddziaływania Rzeszowa jako ośrodka szkolnictwa wyższego w roku akademickim 2003/2004

Źródło: Sobala-Gwosdz (2005a).

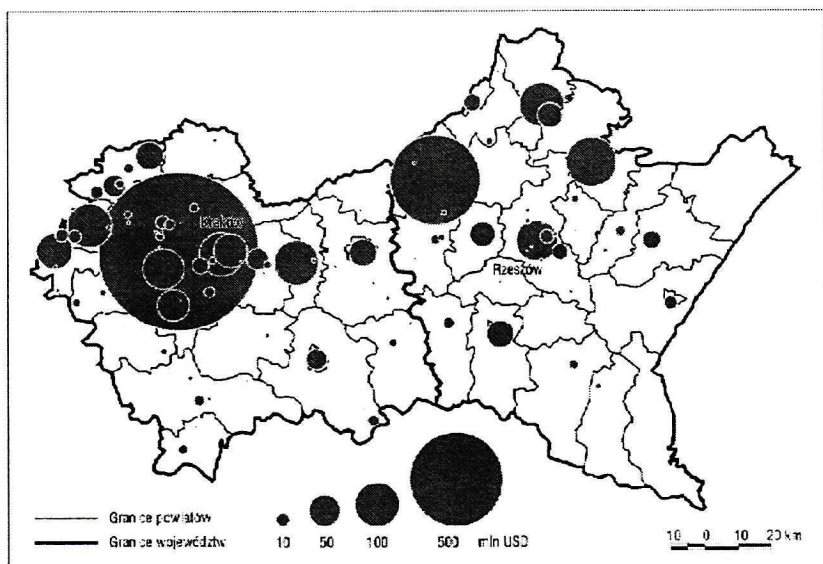
Liczba cech w najwyższej klasie

Strefy najsilniejszego oddziaływania Rzeszowa	Liczba ludności	
	w tys.	w %
1	147,7	7,0
1 + 2	327,2	15,6
1 + 2 + 3	455,9	21,7
Województwo	2098,3	100,0

Ryc. 5. Zasięg oddziaływania Rzeszowa i jego potencjalna strefa metropolitalna
 Uwaga: Zasięg oddziaływania oparty został na ciążeniu do LO, szkół wyższych oraz dostępności czasowej do 60 min

Źródło: Badania własne.

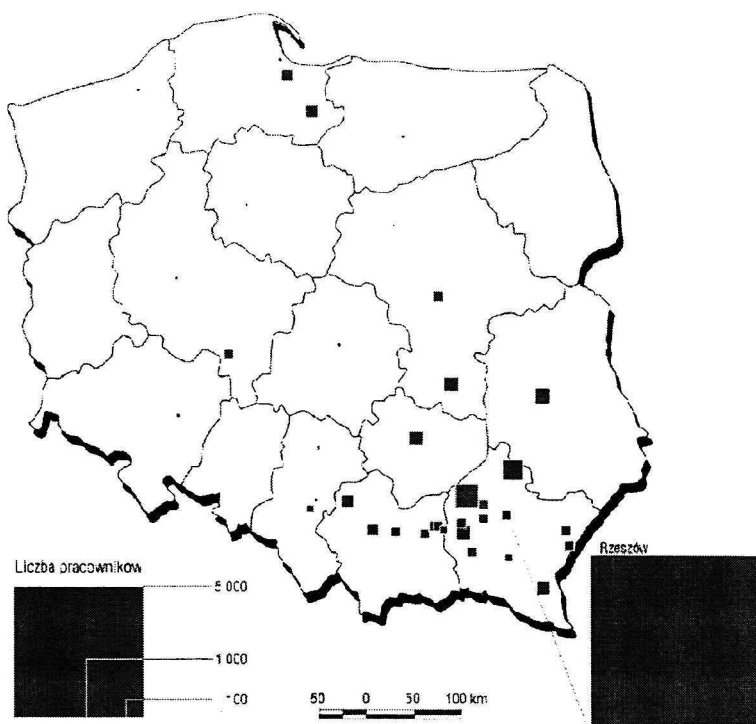
Ryc. 6. Bezpośrednie inwestycje zagraniczne *greenfield* do końca 2005 r.
w woj. podkarpackim i małopolskim

Źródło: Opracowanie własne na podstawie bazy danych ZRR IGiPp UJ.

strefy najbliższego oddziaływania Rzeszowa mamy do czynienia z pojedynczymi inwestycjami w sąsiednich gminach. Rzeszów jest natomiast dominującym ośrodkiem w województwie, jeśli chodzi o inwestycje *greenfield* w handlu, brak jest natomiast ważnych inwestycji zagranicznych w pozostałe usługi, np. hotele, obsługę firm i nieruchomości, banki.

W obszarze metropolitalnym funkcje metropolitalne powinny być pełnione przez cały obszar, a nie tylko przez miasto, które go tworzy – tak więc funkcje powinny być zlokalizowane w różnych jego częściach, a nie tylko w granicach samego miasta. W przypadku Rzeszowa brak takich funkcji w jego otoczeniu, bo trudno za nie uznać lokalizację kilku handlowych placówek wielkopowierzchniowych w gminie Krasne, pojedynczych średnich inwestycji przemysłowych *greenfield* w gminie Chmielnik i Krasne. Regionalny zasięg mają szkoły wyższe w Tyczynie i Ropczycach, natomiast jedyną funkcją ponadregionalną jest lotnisko w Jasionce.

Niewielka rola Rzeszowa jako ośrodka władzy gospodarczej w skali Polski widoczna jest w liczbie zlokalizowanych w nim zarządów dużych firm. Spośród 2000 największych polskich firm (*Lista 2000*) w Rzeszowie ma

Ryc. 7. Rozmieszczenie oddziałów firm mających zarząd w Rzeszowie
Źródło: Opracowanie własne.

siedzibę 27 przedsiębiorstw. Zarówno pod względem liczby zarządów, jak i generowanych przez te firmy przychodów stolica Podkarpacia ustępuje Lublinowi i Kielcom. Przestrzenny zasięg funkcji kontrolnych Rzeszowa identyfikowany jako miejscowości gdzie znajdują się oddziały firm mających siedzibę w Rzeszowie ogranicza się głównie do terenu województwa (ryc. 7).

Wnioski

W świetle przeprowadzonych badań, Rzeszów spełnia kryteria metropolii, jakie zostały ustalone w *Ustawie o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym* z 27 marca 2003 r. Jest bowiem miastem rdzeniowym, które wraz ze swoim zwartym obszarem metropolitalnym przekracza 500 tys.

mieszkańców, a gminy znajdujące się w jego zasięgu oddziaływania charakteryzują się wysokim poziomem oraz wysoką dynamiką rozwoju. Biorąc jednak pod uwagę klasyczne kryteria metropolii (Markowski, Marszał 2006) trudno uznać Rzeszów za metropolię. Rzeszów jest niewątpliwie głównym ośrodkiem miejskim Polski Południowo-Wschodniej, jednak jego oddziaływanie domyka się głównie na obszarze woj. podkarpackiego i graniczących z nim powiatów ościennych województw.

Ze względów praktycznych granice stref metropolitalnych wyznacza się często na podstawie podziału administracyjnego na poziomie powiatów. Określony w prezentowanej pracy zasięg potencjalnej strefy metropolitalnej Rzeszowa, w przeciwieństwie do innych delimitacji (np. Unii Metropolii Polskich) opiera się na metodzie ciężarów do ośrodka centralnego. Dlatego nie pokrywa się z podziałem powiatowym. Należy dodatkowo podkreślić, że wyznaczona potencjalna strefa metropolitalna jest wewnętrznie zróżnicowana. Dlatego przychyliam się do propozycji stworzenia organu zarządzającego tą strefą niezależnego od obecnej struktury władz samorządu terytorialnego. Celem takiego organu mogłaby być realizacja priorytetowych przedsięwzięć z punktu widzenia metropolii i jej strefy, a nie konkretnego miasta, gminy czy powiatu. Natomiast granice tej strefy nie powinny być traktowane w postaci ostrej, lecz w zależności od potrzeb zarządzanie strefą metropolitalną powinno wykraczać poza ten obszar.

Literatura

- Chojnicki Z., 1999, *Podstawy metodologiczne i teoretyczne geografii*. Bogucki Wyd. Nauk., Poznań.
- Domański B., Działek J., Gwosdz K., Huculak M., Janas K., Jarczewski W., Micek G., Sobala-Gwosdz A., 2006, *Inwestycje zagraniczne w Małopolsce 1989-2005*. Urząd Marszałkowski Województwa Małopolskiego, Kraków.
- Gawryszewski A., Korcelli P., Nowosielska E., 1998, *Funkcje metropolitalne Warszawy*. Zeszyty IGiPZ PAN, 53.
- Ilnicki D., 2003, *Miasta polskie jako potencjalne metropolie o znaczeniu kontynentalnym (próba identyfikacji)*, [w:] *Funkcje metropolitalne i ich rola w organizacji przestrzeni*, I. Jażdżewska (red.). XVI Konwersatorium Wiedzy o Mieście, UŁ, Łódź, s. 61-72.
- Jałowicki B., 1999, *Metropolie*. Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania, Białystok.
- Lista 2000. *Polskie przedsiębiorstwa*, 2004, Rzeczpospolita, 12.10.2004, dodatek specjalny.
- Maik W., 2003, *Pojęcie metropolii a problem badania funkcji metropolitalnych*, [w:] *Funkcje metropolitalne...*, op. cit., s. 9-18.

- Makieła Z., 2006, *Próba delimitacji Krakowskiego i Rzeszowskiego Obszaru Metropolitalnego*, [w:] *Rzeszowski i Krakowski Obszar Metropolitalny*, Z. Makieła, R. Fedan (red.). Krakowska Wyższa Szkoła im. A.F. Modrzewskiego, Kraków, s. 97-113.
- Markowski T., Marszał T., 2006, *Metropolie, obszary metropolitalne, metropolizacja. Problemy i pojęcia podstawowe*. KPZK PAN, Warszawa.
- Parysek J. J., 2003, *Metropolie: metropolitalne funkcje i struktury przestrzenne*, [w:] *Funkcje metropolitalne...*, op. cit., s. 19-40.
- Smętkowski M., 2005, *Delimitacja obszarów metropolitalnych w Polsce – nowe spojrzenie*. Studia Regionalne i Lokalne, 2, (w druku).
- Sobala-Gwosdz A., 2005a, *Ośrodki wzrostu i obszary stagnacji w województwie podkarpackim*. Inst. Geogr. i Gosp. Przestrz. UJ, Kraków.
- Sobala-Gwosdz A., 2005b, *Rozwój Mielca na tle województwa podkarpackiego*, [w:] *Dziesięć lat doświadczeń pierwszej polskiej specjalnej strefy ekonomicznej. Mielec 1995-2005*, B. Domański, K. Gwosdz (red.). Inst. Geogr. i Gosp. Przestrz. UJ, Kraków-Mielec, s. 133-146.
- Sobala-Gwosdz A., Działek J., Gwosdz K., Huculak M., Jarczewski W., Micek G., 2006, *Inwestycje zagraniczne w województwie podkarpackim do 2005 roku*. Rzeszowska Agencja Rozwoju Regionalnego, Rzeszów.
- Szmytkowska M., 2003, *Rola Gdyni w kształtowaniu układu metropolitalnego Trójmiasta*, [w:] *Funkcje metropolitalne...*, op. cit., s. 167-177.
- Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym z 27 marca 2003 r.*
- Zaktualizowana Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju*, 2005, Rządowe Centrum Studiów Strategicznych, Warszawa.
- Zborowski A., 2005, *Przemiany struktury społeczno-przestrzennej regionu miejskiego w okresie realnego socjalizmu i transformacji ustrojowej (na przykładzie Krakowa)*. Inst. Geogr. i Gosp. Przestrz. UJ, Kraków.